

**ՌՈՒՍ-ԱՐԺԱՆԹԻՆԵԱՆ ԿԱՊԵՐՈՒ
ՆԱԽԱՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ
ԱՌԵՂԾՈՒԱԾԱՅԻՆ ԴԷՄՔ ՄԸ՝
ՓԵՏՐՕ ՆԱԻԷՅԼԵԱՆ**

1885ին, Ռուսաստան դիւանագիտական յարաբերութիւններ հաստատած էր հեռաւոր Արժանթինին հետ: Արժանթինը սկըզբնապէս իր գործերը վարած էր Պերլինէն, իսկ Ռուսաստանը՝ Ռիօ տէ Ժանէյրոյէն: Աւելի ուշ, մնայուն ներկայացուցիչներ հաստատուեցան Փեթերպուրկի եւ Պուէնոս Այրէսի մայրաքաղաքներուն մէջ: Այսուհանդերձ, 1885-1917ին ռուս-արժանթինեան քաղաքական ու տնտեսական կապերը փաստօրէն խորհրդանշական մակարդակէն անդին անցած չէին¹:

Հոկտեմբերեան յեղափոխութիւնը ամբողջովին փոխեց իրավիճակը: 1917-1921ի դէպքերը պատճառ եղան, որ յարաբերութիւնները իսկական շիկացում մը ապրէին եւ ապա շուրջ քառորդ դար ամբողջովին սառէին, «շիկացում» եւ «սառեցում» բառերու իսկական իմաստով, մինչեւ որ 1946ին Արժանթինը ճանչցաւ Խորհրդային Միութիւնը եւ ապա դիւանագիտական կապեր հաստատուեցան: Այդ շիկացումին մէջ, պէտք է առանձնացնել Փեթերպուրկի մօտ արժանթինեան դեսպանատան դիւանապետ Փետրօ Նաւէյլեանի (Pedro Naveillán) անունը, որ 1917-1921ի դէպքերուն գլխաւոր դերակատարն էր: Անոր հայ ըլլալու մասին պընդումները մեզ մէջին արժանթինեան աղբիւրներու հետազօտութեան՝ իրադարձութիւնները լուսաբանելու նպատակով:

Նաւէյլեանի թղթածրարը Արժանթինի Արտաքին Գործոց նախարարութեան դիւանին մէջ կը գտնուէր²: Ըստ 1924ին Մար-

¹ Այս ժամանակաշրջանի կապերուն համառօտ պատմութեան համար, տե՛ս Beatriz R. Solveira, *Las relaciones con Rusia durante las presidencias de Yrigoyen y Alvear (1916-1930)*, Córdoba, 1995, p. 11-13.

² Տե՛ս República Argentina, Ministerio de Relaciones Exteriores y Culto, Caja No. 1, Pedro Naveillán, Legajo Personal.

սէյլ դրած իր դիմումնադրին, փետրոս³ Նաւէյլեան ծնած էր Օգոստոս 14, 1875ին (առանց ծննդավայր նշելու), ամուսնացած էր ալ՝ զասցի Մարիա Լ. Քիւհնի հետ, հպատակութեամբ Ֆրանսացի էր եւ աղջիկ մը ունէր⁴։ Հինգ ընդու գիտէր (սպաներէն, ֆրանսերէն, ռուսերէն, գերմաներէն եւ անգլերէն) եւ այցելած էր Արժանթին, Չիլէ ու եւրոպական բոլոր երկիրները, բացի Հոլանտայէն։ Արժանթինի պետական ծառայութեան մէջ մտած էր 27 Դեկտեմբեր 1910ին։ Այս բոլորը կրկնուած է իր անձնական գործին մէջ, որ մահուան առիթով արխիւի անցած է Սեպտեմբեր 25, 1935ին։

Այս տուեալներով, ենթադրելի է, որ Նաւէյլեանի ծնողներէն մէկը Ֆրանսա ծնած ըլլաւ։ Ինչպէս յայտնի է, ըստ երկրի օրէնքին, արտասահմանի մէջ ծնած Ֆրանսացիներու շառաւիղները Ֆրանսացի կը համարուին։

Դեկտեմբեր 5, 1934ին, Մարսէյլի մօտ Արժանթինի հիւպատոսին տեղեկագիրը կ'աւելցնէր, թէ Նաւէյլեան ծնած էր Չիլէ,

³ Զարմանալիօրէն, Օգոստոս 1928ին արժանթինա-խորհրդային յարաբերութիւններու վիճակին մասին գրուած ու Խորհրդարանի Երեսփոխանական Ժողովի Արտաքին Յարաբերութիւններու յանձնաժողովին յղուած իր ընդարձակ տեղեկագրին մէջ, Արժանթինի Արտաքին Գործոց նախարար Անխէ Կաթարոս Նաւէյլեանի անունը գրած է «И.» ("Informes referentes a la situación diplomática entre la República Argentina y el Gobierno de los Soviets de Rusia, enviados por S.E. el Señor Ministro de Relaciones Exteriores y Culto, Doctor Angel Gallardo, a la Comisión de Negocios Extranjeros de la Honorable Cámara de Diputados de la Nación", *Circular Informativa Mensual del Ministerio de Relaciones Exteriores y Culto*, agosto de 1928, p. 460)։ Այս սխալը յետագային կրկնած են որոշ հետազոտողներ։ Հմմտ. А. Иоффе, "СССР и Латинская Америка (политические и экономические отношения до второй мировой войны)", *Новая и новейшая история*, 5, 1965, с. 79. Александр Сизоненко, "Советская Россия и Латинская Америка в 1917-1924 гг.", *Вопросы истории*, 6, 1973, с. 84. T. Stephen Cheston, *Diplomatic Sideshow: A Study of Soviet Relations with Latin America, 1918-1936*, Ph. D. dissertation, Georgetown University, 1972, p. 160. Aldo C. Vacs, *Discreet Partners. Argentina and the USSR Since 1917*, Pittsburgh, 1984, p. 3:

⁴ Աղջկան անունը Սուսանա Նաւէյլեան էր. անձնական թղթածրարին մէջ պահպանուած է 15 Մարտ 1965 թուակիր եւ Արտաքին Գործոց նախարարութեան անձնակազմային բաժնի վարիչին ուղղուած անոր նամակը, ուր կը խնդրէր իր հանգուցեալ հօր աշխատանքի վկայագիր մը՝ համապատասխան թոշակի դիմում կատարելու համար։ Անոր մասին ուրիշ հետք չենք կրցած գտնել։

Հմուտ էր ֆրանսերէնի եւ ռուսերէնի, վկայեալ Հաշուապահ էր եւ 1896էն բացակայած էր Արժանթինէն: Մայիս 2, 1935ին, Արտ. Գործոց նախարարութեան Որակաւորման Յանձնախումբին տեղեկագիրը յոյժ նպաստաւոր կարծիք մը կը յայտնէր՝ «գերազանց» նշումով եւ յանձնարարելով աստիճանի բարձրացում, բայց զարմանալիօրէն կ'ըսէր, թէ ան Զիլէ ծնած էր Սեպտեմբեր 14, 1875ին եւ Արժանթինէն բացակայած էր 21 տարի:

Նախ քան 1910ին Ռուսաստանի մէջ արժանթինեան ծառայութեան անցնիլը, ոչինչ գիտենք Նաւէյլեանի կեանքին մասին: Պէտք է ենթադրել, որ 1896-1910ին ապրած է Եւրոպա, ու մասնաւորապէս երկար ժամանակ՝ Ռուսաստան:

Ռուսաստանի մօտ դեսպան Պելիսարիօ Մոնթերոյի կողմէ Նաւէյլեանի դիւանապետ-թարգմանիչի տիտղոսները ստացաւ 1910ին, իսկ Մարտ 1911ին Արտաքին Գործոց նախարարութեան կողմէ Փեթերպուրկի մօտ փոխ-Հիւպատոս նշանակուած էր: Մարտ 1914ին դեսպանատան Բ. կարգի դիւանապետ նշանակուած էր⁵:

28 Նոյեմբեր 1914ին, Արժանթինի Հաւատարմատար Է. տէ Իկարսապալ կը հեռագրէր Արտաքին Գործոց նախարար Խոսէ Լուիս Մուրաթուրէին, թէ ըստ Հոկտեմբեր 1914ի իր նամակին երկու ֆրանսացիներ՝ Նաւէյլեան եւ Մոսկուայի Հիւպատոսարանի պաշտօնեան, պատերազմական ծառայութեան մեկնած էին: 30 Նոյեմբերին, Նաւէյլեանի դիւանապետի պաշտօնը կը ջնջուէր:

Սակայն, 20 Մարտ 1915ին Իկարսապալ կը գրէր--

Զ[երդ] Գ[երազանցութեան] պատիւը ունիմ հաղորդելու, թէ ամսոյս 13էն ի վեր մայրաքաղաքս կը գտնուի դեսպանատան մօտիկ դիւանապետ պրն. Փետրօ Նաւէյլեանը, որ վերադարձած է Թարպէն (Ֆրանսա), ուր պատերազմի առաջին ամիսներուն ծառայած է ֆրանսական բանակին: Վերադարձած է վերջնական զօրացրուումի արժանանալէ ետք: Դիւանապետի իր պաշտօնը շարունակելու փափաքով, վերադառնալէ անմիջապէս ետք դեսպանատուն մերկայացած է եւ յայտնած իր իղձը՝ արժանթինեան հպատակութիւն խնդրելու առիթիմ սպասելու:

⁵ S.E. República Argentina, Ministerio de Relaciones Exteriores y Culto, Caja No. 1, Pedro Naveillán, Legajo Personal ?

Միւս կողմէ, ներկայ պատերազմին հետեւանալով դեսպանատան գործերուն բազմացումը դժուարացուցած է ընդառաջել միւս երկիրներէն մեր ներկայացուցիչներուն, ինչպէս եւ անհատներու ու հաստատութիւններու ամէն տեսակի անդադար հաղորդումներուն ու խնդրանքներուն: Մղուած եմ Զ[երդ] Գ[երազանցութեան] խնդրելու, որ իր պաշտօնին վրայ վերահաստատէ դիւանապետ Նաւէյեանը կամ, ամէն պարագայի, արտօնել, որ շարունակէ իր ծառայութիւնը դեսպանատան, մինչեւ որ յարմար ըլլայ պաշտօնական նշանակումը եւ կրկին պաշտօնեաներու ցուցակին մէջ մտնել⁶:

16 Յունիս 1915ին, Նաւէյեան կրկին կը հաստատուէր իր նախկին պաշտօնին վրայ: 1916ին Կապրիէլ Մարթինէս Գամիոս Արժանթինի նոր դեսպան նշանակուեցաւ:

1917ի Փետրուարեան յեղափոխութիւնը երկկողմանի յարաբերութիւններու փոփոխութիւն չբերաւ: Արժանթինը ճանչցաւ Ալեքսանդր Կերենսկիի գլխաւորած ժամանակաւոր կառավարութիւնը, որու ներկայացուցիչը՝ Եւգենի Շթայն, իր հաւատարմագրերը յանձնեց անոր⁷: Նախագահ Իփոլիթօ Իրիկոթէն Սեպտեմբեր 17ի եւ 29ի միջեւ դեսպան Մարթինէս Գամիոսին իր պաշտօնը հաստատող նամակ մը ղրկեց, որ Փեթերպուրկ հասաւ երբ Հոկտեմբերեան յեղափոխութիւնը պայթած էր⁸:

14 Յունուար 1918ին, Մարթինէս Գամիոս կը յայտնէր, թէ այդ նամակը ուշ հասած էր, քանի որ «ժողովրդային կոմիսարներ»-ու նոր կառավարութիւնը իշխանութեան գլուխ գալուն մասին ո՛չ արժանթինեան եւ ոչ ալ այլ դեսպանի մը տեղեկացուցած էր: «Դիւանագիտական մարմինը զայն ճանչնալու ձեռնպահ մնացած էր եւ ո՛չ մէկ պաշտօնական յարաբերութիւն կը պահէր անոր հետ: Այս պատճառներով, մեր դեսպանը նախագահ Իրիկոթէնի ստորագրած մեր հաւատարմագիրները չներկայացուց»⁹:

⁶ *Idem.*

⁷ *Memoria del Ministerio de Relaciones Exteriores y Culto, 1917-1918*, Buenos Aires, 1919, p. 115.

⁸ *Archivos del Ministerio de Relaciones Exteriores y Culto, Correspondencia Diplomática y Comercial*, Caja No. 1690, Rusia, Legajo 20, Año 1917.

⁹ "Informes referentes a la situación diplomática entre la República Argentina y el Gobierno de los Soviets de Rusia", p. 460.

Խորհրդային նորահաստատ կառավարութեան քաղաքականութիւնը (ցարական կայսրութեան պարտքի մերժում, մասնաւոր սեփականութեան առգրաւում եւ նախապէս ստորագրուած բոլոր դաշնագիրներէն հրաժարում) ոտքի հանած էր Փեթերպուրկի դիւանագիտական համայնքը: Նոյն 14 Յունուարին, յեղափոխութեան առաջնորդը՝ Վ. Ի. Լենին, օտար դիւանագէտները կ'ընդունէր, որոնց շարքին՝ Մարթինէս Գամիոսը: Անոնք Ռումանիոյ դեսպանի ձերբակալութեան առթիւ բողոքագիր մը ստորագրած էին¹⁰:

31 Յունուարի գաղտնի հաղորդումով, Մարթինէս Գամիոս կը տեղեկացնէր Արտաքին Գործոց նախարարութեան--

Անցեալ տարի [իմա՝ 1916ին. Վ.Մ.] ստանալով այդ քաժանմունքի 31 Հոկտեմբեր թուակիր շրջաքերականը, ուր դեսպաններէն կը խնդրուէր իրենց ենթականերուն մասին ունեցած կարծիքը յայտնել, Զ.Գ. յայտնած էի, որ դեսպանատանս իմ կարնատեւ պաշտօնավարութեան հակառակ, կրցած էի նկատել դիւանապետ տիար Փետրօ Նաւէյլեանի ցուցաբերած ծառայութիւնները, զորս այնքան արդիւնաւէտ կը համարէի, որ չէի վարաներ զայն ձեր գնահատումին ներկայացնելու:

Գոհունակութեամբ կը հաստատեմ այդ առթիւ տուած կարծիքս, բազմաթիւ աշխատանքներու անոր գործակցութիւնը գնահատած ըլլալով, այս վիճակին բերած որոշակի դժուար պայմաններու մէջ:

Առեւտրական ու ֆինանսական ուսմանց մասնագէտ, ան սպաններէն, ֆրանսերէն ու ռուսերէն կը խօսի ու կը գրէ, եւ կը թարգմանէ անգլերէնէ ու գերմաներէնէ:

Իր պաշտօնի կատարումին այս կարողութիւններուն շարքին, պէտք է աւելցնեմ իր անքիծ քարոյականը եւ ընկերային արժանիքները, որոնք պարուն Նաւէյլեանը կը դարձնեն յանձնարարելի պաշտօնեայ մը եւ կատարեալ անձնաւորութիւն մը¹¹:

Արժանթինի տարբեր փոխ-հիւպատոսարաններու մէջ տիրող անկազմակերպ վիճակին հետեւանքով, 14 Փետրուարին եւ

¹⁰ Isidoro Gilbert, *El oro de Moscú*, Buenos Aires, 1995, p. 83.

¹¹ *Stu* República Argentina, Ministerio de Relaciones Exteriores y Culto, Caja No. 1, Pedro Naveillán, Legajo Personal :

23 Մարտին, Մարթինէս Գամիոս Արտաքին Գործոց նախարարութեան առաջարկեց անձնակազմի փոփոխութիւններ կատարել եւ, Փեթերպուրկի պարագային, Ֆինլանտիա ապրող եւ մայրաքաղաքը Հազոնադէպօրէն այցելող ծերունազարդ փոխ-հիւպատոսը իր պաշտօնէն ազատել ու զայն ժամանակաւորապէս Նաւէյլեանին յանձնել: 17 Յունիսին իրիկոթէն կը կախակայէր Ռիկայի, Նիկոլաեւի, Տոնի Ռոստովի, Մոսկուայի եւ Փեթերպուրկի փոխ-հիւպատոսները, իսկ 19 Յունիսին Արտաքին Գործոց նախարար Օնորիօ Փուէյոնտոն Նաւէյլեանը կը հաստատէր որպէս Փեթերպուրկի փոխ-հիւպատոսի պաշտօնակատար: 4 Յուլիսին, Նաւէյլեան կը հաղորդէր պաշտօնի ստանձնումը¹²:

Միւս կողմէ, ղիւանագէտներուն կողմէ շարունակուող բողոքները, ինչպէս եւ դաշնակիցներուն հակայեղափոխական գործունէութիւնը պատճառ եղած էին, որ 31 Մայիսին օտարականներու ձերբակալութիւններ կատարուէին, իսկ 2 Յունիսին Փեթերպուրկի եւ Մոսկուայի ղիւանագիտական ներկայացուցչութիւնները մտնելու եւ պաշտօնատարները ձերբակալելու հրաման տրուէր, բացառութեամբ՝ Արժանթինի, Պարսկաստանի եւ Ռումանիոյ¹³: Առաջին երկուքին պարագային, պատճառը թերեւս Լեւինիի դասակարգումն էր, որ զանոնք Անգլիոյ կիսազաղութ կը նկատէր¹⁴:

1 Օգոստոսին, Սթոքհոլմի արժանթինեան դեսպանատան միջոցաւ ուղարկուած զաղտնի հեռագրով, Մարթինէս Գամիոս իր կառավարութենէն կը խնդրէր երեք ամսուան արձակուրդ մը՝ անհատական հարցեր լուծելու համար: Դիմումը ընդունուեցաւ 16 Օգոստոսին¹⁵: Դեսպանը Փեթերպուրկէն մեկնեցաւ Սեպտեմբերի վերջը¹⁶ եւ, ինչպէս գրած է արժանթինցի պատմաբան Մա-

¹² Archivos del Ministerio de Relaciones Exteriores y Culto, Correspondencia Diplomática y Comercial, Caja No. 1767, Rusia, Expediente 1a, Año 1918.

¹³ Amaury de Iuliis, *Relaciones diplomáticas ruso-argentinas*, Buenos Aires, 1946, p. 30-31.

¹⁴ Cheston, *Diplomatic Sideshow*, p. 160.

¹⁵ Archivos del Ministerio de Relaciones Exteriores y Culto, Correspondencia Diplomática y Comercial, Caja No. 1767, Rusia, Expediente 2, Año 1918.

¹⁶ "Informes referentes a la situación diplomática entre la República Argentina y el Gobierno de los Soviets de Rusia", p. 460.

րիօ Ռափոփորթ, «(...) դիւանագիտական ունեցուածքն ու ար-
խիւը պահպանելու միակ նպատակով արժանթինեան դեսպանա-
տունը մնաց Նաւէյլեան մականունով հայազգի պաշտօնատարի
մը ձեռքը»¹⁷:

16 Մայիս 1919ին, Պուէնոս Այրէսի «Լա Նասիոն» օրաթեր-
թը կը տեղեկացնէր, թէ Շուէտի արժանթինեան դեսպանատան
դիւանագիտական սուրհանդակ Գոնսթանթինօ Լիանպէյս ձերբա-
կալուած էր Ռուսաստանի մէջ ու ապա ազատ արձակուած, շնոր-
հիւ Նաւէյլեանի միջամտութեան: Լիանպէյս բանտի մէջ մնացած
էր քսան օր՝ Փետրուար 3էն մինչեւ 23:-

Պրն. Լիանպէյս Փեթրոկրատ կ'ուղղուէր՝ Արտաքին Գոր-
ծոց նախարարութեան կողմէ Ռուսաստանի արժանթինեան դես-
պանատան յղուած հրահանգները տանելով, այդ մայրաքաղա-
քի յունական դեսպանատան վաւերաթուղթերուն եւ ինչքերուն
պահպանումին առընչութեամբ:

Ձերբակալումի հրամանը տուած էր չարաշահումի եւ հա-
կայեղափոխութեան դէմ պայքարի արտակարգ յանձնաժողովը,
խորհուրդներու կառավարութեան կողմէ ստեղծուած մարմին
մը, որ կ'ենթադրէր, թէ պրն. Լիանպէյս Կարմիր Բանակի վի-
ճակին եւ թիւին մասին տեղեկութիւններ հաւաքելու եւ թշ-
նամիին փոխանցելու պաշտօնը ունեցող լրտես մըն էր:

Դիւանապետ Նաւէյլեան միջազգային սովորութիւններուն
դէմ այդ արարքին առիթով բողոք ներկայացուց եւ կալանաւո-
րին անմիջական ազատումը պահանջեց, հնարաւոր վնասներուն
առիթով յետագայ պահանջներու իրաւունքը վերապահելով:

¹⁷ Mario Rapoport, "Las relaciones argentino-soviéticas", *Todo es Historia*, julio de 1984, p. 10 (անգլերէն թարգմանութիւնը տե՛ս Idem, "Argentina and the Soviet Union: History of Political and Commercial Relations (1917-1955)", *Hispanic American Historical Review*, 2, 1986, p. 241. թարգմանութեան մէջ աւելցուած է «Խ» սկզբնատառը Նաւէյլեանի անունին համար, որ չկայ սպաներէն բնագրին մէջ): Սպաներէն յօդուածին վերատպումը տե՛ս Idem, *Política y diplomacia en la Argentina. Las relaciones con EE. UU. y la U.R.S.S.*, Buenos Aires, 1987, p. 128 Ընդգծումը մերն է: Հմմտ. Վարդան Մատթեոսեան, «Նիւթեր Ար-
ժանթինի հայ գաղութի պատմութեան», *Բանբեր Երեւանի համալսարանի*, 1, 1996, էջ 106:

Յիշեալ պաշտօնատարին քաղմաքիւ պահանջները, ի վերջոյ, գոհացուցիչ արդիւնք ունեցան, որովհետեւ [Արտաքին Գործոց] Ժողովրդական կոմիսարը անոր մամակներուն մէկուն ի պատասխան հաղորդեց, որ պրմ. Լիանպէյս ազատ արձակուած էր¹⁸:

7 Մարտ 1919ին, Սթոքհոլմի մօտ արժանթինեան հաւատարմատար փետրօ Կեսալակա կը հեռագրէր Արտաքին Գործոց նախարար Փուէյոետոնին, թէ նոյն օրը Փեթերպուրկէն հասած սուրհանդակի մը միջոցաւ իմացած էր, թէ Նաւէյլեան ստանձնած էր Յունաստանի դեսպանատան արխիւներուն պահպանումը՝ ըստ հրահանգներու: Ան կ'աւելցնէր, թէ յիշեալ պաշտօնատարը շատ անձկալից վիճակի մը մէջ կը գտնուէր՝ սննդեղէնի եւ դրամի չգոյլթեան պատճառով: Նաւէյլեանի իրեն դրկած նամակին համաձայն, ստանձնումը տեղի ունեցած էր 3 փետրուարին:

7 փետրուարին, Փուէյոետոն յիշեցուցած էր Կեսալակային, թէ Նաւէյլեան, «որ դիւանագիտական ներկայացուցչութիւն չունի, միայն մեր դեսպանատան արխիւին պատասխանատուն, որքան ատեն դեսպանը հոս կը գտնուի»:

19 Մարտին, Նաւէյլեան կը յայտնէր Փուէյոետոնին, թէ Կեսալակայէն 16 փետրուարին ստացած էր կառավարութեան որոշումը այն մասին, թէ Ռումանիոյ Թագաւորի խնդրանքին համաձայն, Արժանթինը ստանձնէր ռումանական շահերու եւ փեթերպուրկի ռումանական դեսպանատան արխիւներու եւ ինչքերու պաշտպանումը:

Այս բոլորի վրայ, Պուէնոս Այրէսի մէջ գտնուող Մարթինէս Գամիոսը 17 փետրուարին Արտաքին Գործոց ենթաքարտուղար Տիէկօ Լուիս Մոլինարիին կարծիք կը յայտնէր, թէ Նաւէյլեան արժանի էր պաշտօնի բարձրացումի, թէ՛ իր յատուկ կարողութիւններուն եւ թէ՛ այլ երկիրներու շահերուն պաշտպանումէն բխող պատասխանատուութեան¹⁹ համար:

¹⁸ "Detención de un correo diplomático argentino en Rusia. Gestiones que se hicieron para libertarlo", *La Nación*, 16 de mayo de 1919: Տէ'ս Նաեւ "Informes referentes a la situación diplomática entre la República Argentina y el Gobierno de los Soviets de Rusia", p. 460.

¹⁹ Ռումանիոյ եւ Յունաստանի շահերուն պաշտպանումին մասին, տե'ս Archivos del Ministerio de Relaciones Exteriores y Culto, Correspondencia Diplomática y Comercial, Caja No. 1767, Rusia, Expediente 5, Año 1918:

Կացութիւնը պիտի դժուարանար հետզհետէ: 10 Օգոստոս 1921ին Սթոքհոլմէն գրած իր գեկուցումին մէջ, Նաւէյլեան կը պատմէր նախարար Փուէյուետոնին.–

Յունիս 16ին (...) հետախուզական յանձնաժողով մը գրասենեակս կը ներկայանար եւ զիս կը հրաւիրէր, ատրճանակ ի ձեռին, Ռումանիոյ դեսպանատունը ընկերանալու, ուր հետախուզելու հրաման ունէր: Տասըչորս օր տեսած այդ հետախուզումէն ետք, Մոսկուա կանչուեցայ, որ քացատրէի հոն պահուած ռումանական ռազմամթերքին մասին²⁰: Ձեռնարկեցի այդ նամբորդութեան, համոզուած, թէ Մոսկուա կալանքի տակ պիտի մնայի, հետեւաբար՝ պատրաստութիւններ տեսած էի: Պրն. Զիչերինի եւ պրն. Կարախանի հետ այդ նուրբ ու դժուար հարցին մասին տեսակցութիւններուն ու վեճերուն մանրամասնումը երկար ու աննպատակ պիտի ըլլար. էականը այն է, որ քացատրութիւններս ընդունուեցան: Այդ հարցը փակելէ ետք, յաջողեցայ շուրջ 30 յոյն ու ռումանացի կալանաւորներու եւ Սպանիոյ հիւպատոսին ու իր կնոջ ազատումը ապահովել²¹:

21 Հոկտեմբեր 1919ին, Լա Հէյէն կեսալակա կառավարութեան կը հաղորդէր Սթոքհոլմի դեսպանատունէն հեռագիր մը, ըստ որուն «Հելսինկֆորսի (Ֆինլանտիա) արժանթիւնեան ներկայացուցիչը իրեն կը տեղեկացնէ, թէ լուրեր ունեցած է դիւանապետ Նաւէյլեանէն, Ֆինլանտիա հասած ռուս սպայի մը բերած նամակին միջոցաւ, զինուորական մը, որ սահմանին վրայ կը գտնուի: Նամակին մէջ կ'ըսուի, թէ Նաւէյլեան բանտարկուած էր. ներկայիս ազատ է եւ թախանձագին կը խընդրէ, որ արժանթիւնեան կառավարութիւնը ուժեղ միջոցներ առնէ ու զինքն դուրս հանէ Փեթերպուրկէն, ուր սպաննուելու կամ սովամահ ըլլալու անմիջական վտանգի տակ է»²²:

²⁰ *Ըստ Ալեքսանդր Սիզոնենկոյի, Ռումանիոյ դեսպանատան մէջ գտնուածը թնդանօթ մըն էր (Հմտ. Gilbert, El oro, p. 83).*

²¹ *Տե՛ս* República Argentina, Ministerio de Relaciones Exteriores y Culto, Caja No. 1, Pedro Naveillán, Legajo Personal :

²² «Informes referentes a la situación diplomática entre la República Argentina y el Gobierno de los Soviets de Rusia», p. 461.

Արդարեւ, ըստ Նաւէյլեանի 1921 զեկուցումին, «17 Օգոստոսին, երբ Պարսկաստանի ընդհանուր հիւպատոսին կատարած մէկ այցելութեան կը փոխադարձէի, իր եւ ուրիշ պարոններու հետ կը ձերբակալուէի իր տան մէջ. հիմզ օր ետք, ազատ արձակուեցայ»: Այնուհետեւ ան պաշտօնապէս արտօնութիւն խնդրեց մեկնելու: Սակայն արտօնութիւնը ձգձգուեցաւ²³:

Ռուսական վերաբերումը Նաւէյլեանի հանդէպ հետզհետէ պիտի փոխուէր: Ու այստեղ առայժմ մեր միակ աղբիւրը իր իսկ զեկուցն է, քանի որ ռուսական արխիւներէ որեւէ նիւթ հրապարակուած կամ մէջբերուած է: 1919 Յունուարին ռուսական թերթերը լուրեր տպած էին Պուէնոս Այրէսի մէջ տեղի ունեցած բանուորական մեծ գործադուլին ու ցոյցերուն մասին, որոնք պատմութեան անցած են «Ողբերգական Շաբաթ» անունով, անոնց զսպումին ընթացքին գործադրուած բրտութեան հետեւանքով: Լրատուութիւնները բոլորովին միտումնաւոր էին եւ ձգտած էին դէպքերը ներկայացնելու իբրեւ բոլշեւիկեան ապստամբութեան մը արդիւնք, որու պատճառով իբրեւ թէ հռչակուած էր «Արժանքիմի խորհրդային հանրապետութիւնը»²⁴:

30 Սեպտեմբերին, խորհրդային իշխանութիւնները ընդառաջեցին Նաւէյլեանի դիմումին, արտօնելով մեկնումը, երբ սահմաններուն վրայ տիրող անկայուն վիճակը վերջանար: Սակայն, արտօնութիւնը ձգձգուեցաւ:

Աւելի ուշ, ոմն Ուլրիխի՝ այսպէս կոչուած «Արժանքիմի ռուս քանուորներու ներկայացուցիչ»ին ժամանումը, արժանութիւնեան ներկայացուցիչին վիճակը վատթարացուց: Ուլրիխ շարք մը յօդուածներ հրատարակեց Յունուար 1919ի դէպքերուն մասին, շեշտելով ոստիկանութեան արիւնալի բռնաճնշումները, սպաննուած բազմաթիւ «ռուս» բանուորներուն եւ Սանթա Մարիա կղզիին մէջ բանտարկուած բազմաթիւ ուրիշներու մասին: Յօդուածները չափազանցութիւններ կը պարունակէին, ինչպէս եւ անճշդութիւններ (Սանթա Մարիա անունով կղզի գոյութիւն չու-

²³ *SE'u* República Argentina, Ministerio de Relaciones Exteriores y Culto, Caja No. 1, Pedro Naveillán, Legajo Personal: Ըստ Սիզոնենկոյի, իբրեւ թէ հակախորհրդային տարրերու հետ շփում հաստատելու պահուն բռնուած էր պարսկական դեսպանատունը (Հմմտ. Gilbert, *El oro*, p. 83):

²⁴ «Аргентина - советская республика», *Северная Коммуна*, 24 Января 1919:

նի): Նաւէյլեան հարցաքննութեցաւ այս տեղեկութիւններուն առընչութեամբ:

Ի վերջոյ, էստոնիոյ հետ զինադադարի կնքումը պատճառ դարձաւ, որ բոլշեւիկ պարագլուխներէն հայազգի Լեւոն Կարախանը Նաւէյլեանին հաղորդէր, թէ Մարտի սկիզբը մեկնելու արտօնագիրը պիտի ստանար: Սակայն, 28 Փետրուար 1920ին, երբ ան զբաղած էր արժանթիւնեան դեսպանատան արխիւով, Չեկայի կողմէ ձերբակալուեցաւ:

Մայիսին ղրկուած ըլլալով Մոսկուա, յոյն պատրիարքը անոր օգնութեան հասաւ: Նաւէյլեանի անունով Արտաքին Գործոց կոմիսար Ջիչերինին այցելելով, վերջինս իրեն կը յայտնէր, թէ «Արժանթինը յարելով Ազգերու Լիկային եւ կայսերապաշտմեքու հետ դաշնակցելով ընդդէմ Խորհուրդներու իշխանութեան, եւ ձերբակալուած էի եւ այդ կացութեան մէջ պիտի մնայի, մինչեւ որ [Արժանթինի] հանրապետութեան կառավարութիւնը պաշտօնապէս եւ իրողապէս ճանչնար այդ իշխանութիւնը»²⁵:

Ջիչերին ապատեղեկատուութեան կամ սխալ հասկացողութեան մը զօհ էր: Արժանթինը յարած էր Ազգերու Լիկային, բայց չէր անդամակցած անոր (Դեկտեմբեր 1920ին պիտի լքէր Լիկայի հիմնադիր ժողովը), եւ չէզոք մնացած էր Ռուսաստանի քաղաքացիական պատերազմին եւ դաշնակիցներու հակաբոլշեւիկեան պայքարի շրջանին²⁶:

Մայիս 1920ին, Գոփենհագընի Արժանթինի հիւպատոս Սաուլ Ակիլար կը տեսակցէր Խորհրդային Ռուսաստանի առեւտրական պատուիրակութեան ղեկավար Մաքսիմ Լիթվինովի հետ՝ Նաւէյլեանի հարցին շուրջ: Լիթվինով կը պատասխանէր բանաւոր կերպով, թէ Նաւէյլեան լրտեսութեամբ ամբաստանուած էր, որովհետեւ իր մօտ գտնուած էին կասկածելի փաստաթուղթեր եւ օտար պետութեան ուղարկուած նամակներ, սակայն մերժեց

²⁵ *SE'u* República Argentina, Ministerio de Relaciones Exteriores y Culto, Caja No. 1, Pedro Naveillán, Legajo Personal :

²⁶ *SE'u* Raimundo Siepe y María Mon[t]serratt Llairó, "Peripetias de la diplomacia argentina en la revolución bolchevique", *Todo es Historia*, mayo de 1994, p. 32 (հմմտ. Raimundo Siepe y Montserrat Llairó, *La Democracia radical. Yrigoyen y la neutralidad 1916-1918*, Buenos Aires, 1997, p. 91-92):

գրաւոր տեղեկութիւն մը տալ: Իսկ Նոյեմբեր, Փեթերպուրկէն Պերլին հասած տիկ. Վերնէրը քաղաքի արժանթիինեան հիւպատոս Լուիս Մոլինային կը յայտնէր, թէ Նաւէյլեան ամբաստանուած էր իբրեւ «հակայեղափոխական»²⁷:

Հինգ ամիս ետք, Նաւէյլեան Անդրոնեւսկիի բանտը փոխադրուեցաւ, որ պարբերաբար պէտք է պարպուէր նոր կալանաւորներ ընդունելու համար: Հետեւաբար, խումբ մը կ'ընտրուէր եւ Սիպերիա կ'ուղարկուէր: Հոկտեմբեր 25, 1920ին Նաւէյլեան կը տեղեկանար, թէ այդ էր իր ճակատագիրը, ինչ որ մահուան դատապարտում մը կը նշանակէր, քանի որ առողջական վիճակը խիստ վատթարացած էր՝ բանտի դաժան պայմաններուն, սնունդի եւ բժշկական խնամքի պակասին հետեւանքով: Սակայն, մերժեց հրամանին ենթարկուիլ: Անոր վիճակը ստուգելով, ռուս պաշտօնատարը վճռեց որ իմաստ չունէր գրեթէ մահամերձ անձ մը Սիպերիա դրկել: Բժիշկի մը քննութենէն ետք, Նաւէյլեան փոխադրուեցաւ Պրեսթի բանտը:

Հոն, սակայն, նախախնամական միջամտութիւն մը տեղի ունեցաւ: Պարսկաստանի դեսպանը, որ Մոսկուա եկած էր Խորհրդային Ռուսաստանի հետ խաղաղութիւն կնքելու համար, Նաւէյլեանի հին ծանօթ մըն էր. Փեթերպուրկ հանդիպած էին 1914ին: Իմանալով արժանթիինեան պաշտօնատարին յուսահատ վիճակը, զայն այցելեց բանտին մէջ եւ ապա անոր ի նպաստ դիմեց Զիչերինին, որ ի վերջոյ յօժարեցաւ Նաւէյլեանի ազատու մին (Յունուար 4, 1921): Սակայն, Ռուսաստանէն անոր մեկնումը պիտի չթոյլատրուէր մինչեւ որ Արժանթինը չճանչնար խորհրդային կառավարութիւնը: Մայիս 1921ին, ի վերջոյ, Նաւէյլեան կարողացաւ գաղտնաբար Խստոնիա մեկնիլ, ուրկէ ռուս կառավարութեան անօգուտ բողոքագիր մը յղեց: Ռուսանիոյ եւ Յունաստանի կառավարութիւնները չքանչաններով պատուեցին զինքը, անոնց շահերուն ու հպատակներուն պաշտպանութեան առիթով²⁸:

²⁷ Solveira, *Las relaciones con Rusia*, p. 15, 18.

²⁸ *SEU* República Argentina, Ministerio de Relaciones Exteriores y Culto, Caja No. 1, Pedro Naveillán, Legajo Personal: Հմմտ. Alvaro Resio Trejo, *Historia de las relaciones ruso-argentinas*, Buenos Aires, 1946, p. 17-37. Siepe y Monserrat Llaíró, "Pe-

Օգոստոս 1919-ին մինչև Օգոստոս 1921, Մարթինէս Գամփոս պաշտօնապէս կը յիշուէր որպէս արտակարգ եւ լիազօր դեսպան, իսկ Փետրո Նաւէյլեան որպէս դիւանապետ²⁹։ Ինչպէս վերը ըսինք, վերջինս 1923-1935-ին Մարտէյլի արժանթինեան հիւպատոսարանի դիւանապետի պաշտօնը վարեց, առանց սակայն պաշտօնի բարձրացում մը ստանալու եւ կամ արժանթինեան հպատակութեան արժանանալու։

Նաւէյլեանի զեկոյցը եւ խորհրդային կառավարութեան անգիշող կեցուածքը պատճառ դարձան, որ 1920ական թուականներուն, հակառակ խորհրդային որոշ տրամադրութիւններու եւ առեւտրական կապերու հաստատումին, Արժանթինը մերժէր ճանչնալ խորհրդային Միութիւնը։ 1928ին, Արտաքին Գործոց նախարար Անխէլ Կաթարոս՝ Երեսփոխանական Ժողովին ներկայացուցած իր տեղեկագրին որպէս եզրափակում, կը շեշտէր․-

Ռուսական կառավարութեան միջազգային վարքը, Հանրապետութեան արժանապատուութեան կրած ոտնձգութիւնները՝ անոր գործակալներուն կողմէ, Մեծն Բրիտանիոյ, Ֆրանսայի, Լեհաստանի, Շուէտի եւ այլ պետութիւններու մէջ պատահածներուն ուշադիր քննութիւնը. այդ բոլորը վերահաստատած է Գործադիր Իշխանութեան վեոակամութիւնը՝ զայն չճանչնալու։ Անշուշտ, ատիկա կարելի չէ ընել մինչեւ որ, մատակաւ, յիշեալ կառավարութիւնը լայն ու գոհացուցիչ քացատրութիւն մը տայ Հանրապետութեանս եւ հարկաւոր հատուցումը վճարէ պրն. Նաւէյլեանին։

Սակայն, որքան ատեն, որ Ռուսաստանի կառավարութեան կողմնորոշումը չփոխուի եւ որոշէ յարգել այլ պետութիւններու

ripecies de la diplomacia argentina", p. 27-30. Solveira, *Las relaciones con Rusia*, p. 15-19:

²⁹ Ministerio de Relaciones Exteriores y Culto, *Memoria presentada al Honorable Congreso de la Nación, 1918-19*, Buenos Aires, 1921, p. 208. Idem, *Memoria presentada al Honorable Congreso de la Nación, 1919-20*, Buenos Aires, 1922, p. 177. Idem, *Memoria presentada al Honorable Congreso de la Nación, 1920-21*, Buenos Aires, 1923, p. 287Է Հետեւաբար, սխալ են թէ՛ 1920ին Նաւէյլեանի պաշտօնազրկումը (Gilbert, *El oro*, p. 83) եւ թէ պատուոյ հիւպատոս ըլլալը (Vacs, *Discreet Partners*, p. 3. Idem, "The New Character of Argentine-Soviet Relations", in Augusto Varas (ed.), *Soviet-American Relations in the 1980s*, Boulder and London, 1987, p. 175):

իրաւունքը՝ իրենց ցանկացած կազմակերպութիւնը ունենալու, իրենց ընկերային ու հանրային կարգին դէմ քարոզչութենէ խուսափելով. որքան ատեն, որ շարունակէ կապ պահել Երրորդ Միջազգայնականին հետ, որ հրապարակաւ առաջադրած է ներկայ ընկերութիւնը կործանել, եւ չհրաժարի բոլոր միջոցները արդարանալի նկատելէ՝ իր նպատակներուն հասնելու համար. որքան ատեն, որ ատիկա չպատահի, վտանգաւոր պիտի ըլլայ զայն ճանչնալ, եւ աւելին՝ հանդուրժել անոր դեսպանատունները այն ձեւով որ հաստատուած են, գլխաւորաբար Եւրոպայի մէջ, առեւտրական գործակալութիւններու ծպտումին տակ, որ կը ծածկէ յեղափոխական քարոզչութեան իսկական կիզակետերը³⁰:

1946ին, վերջապէս, Արժանթինը ճանչցաւ Խորհրդային Միութիւնը՝ Խուան Տոմինկո Փերոնի առաջին նախագահութեան շրջանին: Ծանաչումի նախօրէին, արժանթինեան Խորհրդարանին մէջ բուռն վէճեր եղան: Խորհրդային Միութիւնը երբեք ներողութիւն չէր խնդրած Արժանթինի դեսպանատան դէմ գործուած ոտնձգութիւններուն համար, որոնց շարքին՝ ներկայացուցիչին ձեռքակալութիւնը եւ, ըստ անստոյգ տարածախոսութիւններու, դրօշակի հրկիզումը: Արտաքին Գործոց նախարար Խուան Աթիլիօ Պրամուկլիա զեկոյցի հրաւիրուեցաւ: Մամուլի հաղորդումին համաձայն,

Ան պնդեց, որ Նաւէլեան մէկն էր մեր դիւանագիտութեան այն պարագաներէն, որոնք որեւէ քացատրութիւն չունին, որովհետեւ Արտաքին Գործոց մախարարութեան մէջ սովորութիւն եղած է արտաքին ներկայացուցչութիւնը տալ անոնց, որոնք արժանաւոր են, երկիրը չեն ճանչնար, իր կարիքները չեն զգար եւ յաճախ կը խնդունին Հանրապետութիւնը չհասգրգոող հարցերու մէջ: Ան պնդեց, որ ներկայիս Գործադիր Ժողովը այդ ծանր չարիքին սրբագրութիւնը կը հետապնդէ, եւ ըսաւ, թէ *Նաւէլեան հայ էր, Զիլէի քաղաքացի, ֆրանսական հպատակութեամբ, որ մեր երկիրը չէր ճանչնար եւ 1914ին ֆրանսական բանակի շարքերուն մէջ կոռած*

30 "Informes referentes a la situación diplomática entre la República Argentina y el Gobierno de los Soviets de Rusia", p. 461.

էր, ինչ որ պատճառ եղած էր, որ Արտաֆին Գործոց նախարարութիւնը ծառայութեան ազատէր զայն³¹:

Արժանթինի Արտաքին Գործոց նախարարութեան արխիւին եւ յատկապէս Նաէյլեանի անձնական թղթածրարին մէջ, ոչինչ կայ, որ հաստատէ իր հայ ծագումը: Նախարար Պրամուկլիայի պնդումը հնագոյն տեղեկութիւնն է այս մասին, որու աղբիւրը սակայն բոլորովին անծանօթ է: Կ'ենթադրենք, որ պատմաբան Մարիօ Ռափոփորթի աւելի վերը բերուած նշումը այս աղբիւրէն կու գայ, թէեւ ան որեւէ յղում չէ տուած³²: Նաէյլեանի հայ ըլլալը նաեւ ծանօթ էր խորհրդային կողմին, ըստ «Թասս» գործակալութեան Արժանթինի առաջին թղթակից (1946) Դաշկեւիչի վկայութեան, որ տրուած է Մոսկուայի մէջ, 1992ին. «Նս Մեֆսիֆոյի մէջ իմացած էի այդ պատմութեան մասին: Խօսքը հայու մը մասին էր, որ 1917ին Փեթրոկրատի [արժանթինեան] դեսպանատան պաշտօնեայ էր եւ յայտնի չէր, որ այդ խոսակցից տարիներուն ձերբակալուած ըլլար: Միւս կողմէ, տեղեկ չէիմք, թէ արժանթինեան դրօշակը հրկիզուած ըլլար, ինչպէս կը քացատրուէր յարաբերութիւններու դէմ քարոզութեան մէջ»³³:

Նաէյլեանի ինքնութեան եւ գործունէութեան մութ կէտերը դեռ շատ են: Ռուսական վաւերացումները, որքան գիտենք, հրապարակուած չեն: Ասիկա տարօրինակ է, տրուած ըլլալով, որ 1985ին ռուս-արժանթինեան դիւանագիտական յարաբերութիւններու հաստատումին 100ամեակին առիթով ռուսերէն ու սպաներէն փաստաթուղթերու երկու ծաւալուն ժողովածուներ լոյս տեսան Մոսկուայի եւ Պուէնոս Այրէսի մէջ, որոնք սակայն որեւէ լոյս չեն սփռեր այս հարցին մասին:

Ըստ մեր ստացած տեղեկութիւններուն, հանգուցեալ լատինամերիկազէտ Պատմաբան Ռաֆայէլ Մաթեոսեան (1940-2001) հա-

31 “En Diputados comenzó a informar el canciller sobre la reanudación de relaciones con Rusia”, *La Prensa*, 5 de septiembre de 1946, p. 13 (ընդգծումը մերն է): Հմմտ. Camilo F. Stanchina, *Relaciones argentino-soviéticas*, Buenos Aires, 1946, p. 31, 35. Gilbert, *El oro*, p. 83:

32 1992ին, երբ այս աշխատութեան վերաբերող նախնական պրպտումները կը կատարէինք, կարճ տեսակցութիւն մը ունեցանք Ռափոփորթի հետ, որ չկըրցաւ յիշել, թէ ո՞ր աղբիւրէն քաղած էր Նաէյլեանի հայ ըլլալու փաստը:

33 Gilbert, *El oro*, p. 111 (ընդգծումը մերն է):

ւաքած էր Մոսկուայի Լատին Ամերիկայի Հիմնարկի նիւթերը, որոնք կը ներառեն Ռուսաստանի Արտաքին Գործոց կոմիսար Ջիչերինի նամակներ եւ ըստ երեւոյթին կը հաստատեն Նաւէյ-լեանի հայ ծագումը, ցոյց տալով, որ ան բանտարկուած էր Հայաստանին ապօրինի զէնք ծախելու մեղադրանքով, ոմն Դեմիր-ճեանի մեղսակցութեամբ³⁴։ Սակայն մեզի յայտնի չէ այս նիւթերէն որեւէ հրապարակում։

Մականունը համեմատելի է պոյսահայ բժիշկ Անտոն Նաֆիլեանի (1831-1912) եւ ճարտարապետ Լեւոն Նաֆիլեանի (1877-1938) հետ³⁵, ինչպէս նաեւ Հայաստանի առաջին Հանրապետութեան Արմաւիրի (Հիւսիսային Կովկաս) ներկայացուցիչ Ներսիսեանի հետ³⁶։

Թէեւ վճռական նշանակութիւն չունի, սակայն հետաքրքրական է նշել, որ Ջիլէ (1890) ու ապա Արժանթին (1905) հաստատուած հնագոյն հայերէն մէկը՝ Մկրտիչ Պինայեան, իր անուներ սպաներէնի տառադարձելու ատեն, Binayán տարբերակը որդեգրելէ առաջ, որոշ չըջան մը օգտագործած է Binallán ձեւը, ուր «ll» հնչիւնախումբը նոյնպէս «ե» արժէքը ունի³⁷։

Բացառուած չէ, որ Նաւէյլեանի հայ ծագումը թիւրիմացութիւն մը ըլլայ՝ անունի նմանութեան հետեւանքով։ Բայց անոր ի նպաստ ռուս եւ արժանթինեան սակաւաթիւ տպագիր յայտարարութիւնները, ինչպէս եւ այն յոյսը, որ Ռ. Մաթեւոսեանի հաւաքած ու անտիպ մնացած փաստաթուղթերը վկայեն յօգուտ անոր, բաւարար պատճառ կը հանդիսանան, որ հրատարակութեան տանք այս յօդուածը՝ հետազօտողները մղելու համար աշխատանքը ամբողջացնելու եւ այս առեղծուածային էջին վրայ վերջնական լոյս սփռելու։

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

³⁴ Թակուր Կիւլլիւճեան, բանաւոր հաղորդում, Պոլէնոս Այդէս, Նոյեմբեր 1990. Արծուի Բախլինեան, անձնական նամակ, Երեւան, Մայիս 18, 1996.

³⁵ Տէ'ս Հայկ Խաչատրեան, Տիգրան Պետրոսեանց, Հայկազունի, Երեւան, 2002, էջ 456. Գառնիկ Ստեփանեան, Կենսագրական քառարան, հ. 3, Երեւան, 1990, էջ 127.

³⁶ Տէ'ս Richard Hovannisian, *The Republic of Armenia. Vol III: From February to Severs, February-August 1920*, Berkeley-Los Angeles-London, 1996, p. 395 :

³⁷ Narciso Binayán Carmona, *Entre el pasado y el futuro: los armenios en la Argentina*, Buenos Aires, 1996, p. 69.

PEDRO NAVEILLAN: AN ENIGMATIC FIGURE IN THE PREHISTORY OF RUSSIAN-ARGENTINEAN RELATIONS

(summary)

VARTAN MATIOSSIAN

The second Russian revolution (October-November 1917) changed the nature of Russian-Argentinean relations. In 1918 Argentinean ambassador Gabriel Martínez Campos left Soviet Russia to Argentina for a vacation and chancellor Pedro Naveillán (1875-1935) was left in charge. A French citizen born in Chile, Naveillán had been a member of the staff of the embassy in Russia since 1910. Amid a growing hostility from the Soviet government, Naveillán was imprisoned three times, the last one for more than a year (1920-1921). It finally ended through the intervention of the Persian representative. Naveillán was able to leave clandestinely the Soviet Union in May 1921. Afterwards he became chancellor of the Argentinean consulate in Marseilles (1923-1935), where he died.

Naveillán's imprisonment and later liberation was the source for a strife between Argentinean and Soviet governments which lasted for a quarter of a century. Citing this incident as a cause, Argentina denied diplomatic recognition to the Soviet Union until 1946. At this time, during a speech defending the recognition, Argentinean Foreign Minister Juan Atilio Bramuglia recalled this incident and called Naveillán "an Armenian, born in Chile and French citizen." Naveillán's seemingly Armenian origin has been mentioned by Argentinean historian Mario Rapoport and journalist Isidoro Gilbert, who recorded the testimony of Dashkevich, first correspondent for the Soviet press service, Tass (1946). The archives of the Argentinean Foreign Affairs Ministry have given no proof of his Armenian origin. It has been claimed that Russian archival sources, still unpublished, may give the key to the solution of this enigma.